

Katona András

ELTE BTK

**A rövid demokratikus átmenet és az „ötvenes évek” történelemtanítása
(1945–1956)**

1. A demokratikus átmenet időszaka (1945 – 1948)

Eredetileg Klebelsberg dolgoztatott ki egy tervezetet, mely 1940-ig a hatosztályos népiskolát fokozatosan nyolcosztályossá kívánta fejleszteni. Ez a program később elakadt, s 1939-ben csupán az iskolák 2,5 %-ára terjedt ki. Ilyen körülmények között az 1940-ben bevezetett kötelező nyolcosztályos népiskola – feltételek híján – megvalósíthatatlan maradt. És jött az újabb háború... 1945-ben – nyilvánvalóan sokkal rosszabb körülmények között – politikai megfontolásból bevezették a nyolcosztályos általános iskolát: „*A népiskola I – VIII. és a gimnázium, illetőleg a polgári iskola I – IV. osztályai helyett „általános iskola” elnevezéssel új iskolát kell szervezni.*”¹ Ez tehát a korábbi gimnázium alsó osztályainak és a polgári iskolának a halálát jelentette. Az Entwurf által és a dualizmus kezdetén létrehozott iskolarendszer a régi Magyarországgal együtt összeomlott.²

Érthető, hogy különösen a történelem tanítása nem folyhatott a korábbi mederben. 1945 májusában megalakult az Országos Köznevelési Tanács (OKT). Ennek alakuló ülésén korszerű gondolatok hangzottak el. A Nobel-díjas elnök, Szent-Györgyi Albert a következőket mondta: „Egész embert akarunk nevelni. Adjuk meg a szellemnek, ami a szellemé, testnek, ami a testé. [...] A lényegét tanítsuk meg szépen, egyszerűen és világosan. [...] Tanításunk ne csak az emlékezetet terhelje, de tanítson egyben gondolkodni, megérteni. Költse fel az önálló gondolkodás, vizsgálódás és cselekvés vágyát.”³

Az 1945/46-os tanévre kiadott tantárgyi Kiegészítő utasítás gyakorlatilag antitézise volt az 1938-as tantervének.

1938-as tanterv	1945/46-os Kiegészítő utasítás
A tanulókat a „végbement	„A tanítás célja ... a történelmi érzék és gondolkodás

¹ Az ideiglenes nemzeti kormány 6650/1945. M. E. számú rendelete általános iskola szervezése tárgyában. 1. § (1) In: Köznevelés, 1945. 4. sz. 17. l.

² A témáról bővebben: pl. *Knausz Imre*: Az általános iskola létrehozása 1945 – 1948. Pedagógiai Szemle, 1990. 1. sz. 3-13. l.

³ Kiegészítő utasítások az 1945/46. iskolai évre. OKT, Bp., 1945. 3. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

alakulások, szemléletek” és a „lelki tartalmukba való megértő elmélyedés”, a „múlttal való lelki azonosulás” útján kívánt nemzeti célokra nevelni. ⁴	fejlesztése, ... [a] helyes értékelés kialakítása, ... [a] politikai érzék kifejtése.” tekintette a történelemtanítás fő feladatának. Határozottan elítélte a nacionalizmust, a nemzeti illúziókeltést. „Mutassunk reá nemzetünk történetének nemcsak fény-, hanem árnyoldalaira is. Ezekből tanulunk bizonyára a legtöbbet.” ⁵
---	--

Az 1945/46-os Kiegészítő utasítás a demokratikus gondolkodást igyekezett érvényesíteni a nevelés síkján:

„A történelem tanára soha ne feledje el, hogy az igazi államfenntartó erő mindig a névtelen milliók munkája volt, amely az egyiptomi gúlaépítőktől [sic!] az ókori rabszolgákon és a középkori jobbágyokon át elvezet a modern proletáriátusig. A súlyt ne csak a vezető rétegek irányító munkájára helyezzük, hanem ezeknek a nagy tömegeknek az alkotómunkájára is. Emeljük őket megbeszélésünk tengelyébe, és keressünk módot reá, hogy jelentőségük az eddiginél fokozottabb mértékben kidomborodjon.”⁶

Újrafogalmazták a történelemtanítás célját is:

„A történelmi megismerés végső célja ... a tájékozódás a jelen társadalom életfolyamatában, amelyben el kell helyezkednünk, és amellyel szemben állást kell foglalnunk, ha cselekvő részesei akarunk annak lenni. [...] Ennek a problémának megoldása, illetve az ifjú léleknek erre előkészítése a történelem tanárának legsúlyosabb feladata. Minél viharosabb egy korszak és minél jobban ingadoznak egy társadalom pillérei, annál inkább keressük a múlt tanulságait, és annál inkább igyekezzünk azokat felhasználni jelenünk megismerésére, sőt bizonyos határok között jövőnk irányítására is. [...]

A jó történelemtanár nem az emlékezetet terhelő adatok bőségére, hanem a kauzális kapcsolatok megvilágítására fogja a súlyt helyezni. Vigyáz arra, hogy ne süllyedjen lépten-nyomon verbalizmusba, hanem tisztázza azokat a fogalmakat, amelyekről szól a tanuló értelmi fokának megfelelően. Így a társadalom, állam, nemzet, egyház, kormányformák, társadalmi életformák (hűbériség, céhek, szakszervezetek,

⁴ Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Első kötet. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 109.646/1938. IX. sz. rendeletével. Történelem. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938. 62. l.

⁵ Kiegészítő utasítások az 1945/46. iskolai évre. OKT, Bp., 1945. 26-27. l.

⁶ U. o. 31. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

munka, tőke, politika ... [...] A jövőben tehát nemcsak futólagos és kronologikusan áttekintő képet adjunk egy-egy korszakról, hanem emeljük ki annak életteljes problémásorozatát is. [...] Mutassunk rá nemzetünk történelmének nemcsak fény, hanem árnyoldalaira is. [...] Történeti szemléletünk viszont akkor válik fejletté, ha a történeti tényeket már eleve egy nagy egész részének tekintjük.”⁷

A módszerek tekintetében viszont kedvezőtlen tendencia érvényesült, mert a herbarti kereteket egészségesen fellazító gyermeklélektani szempontok helyett ez az iránymutatás csupán a történelem tárgy tudományosságát húzta alá: „A jövőben arra kell ügyelnünk, hogy a történelmet ne tekintsük könnyű stúdiumnak, mint eddig, hanem nagyon is bonyolódott tudománynak, amelyet főleg a felsőfokon a történeti élet folyamatát alkotó gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi tényezők szintézisére kell felépítenünk.”⁸

Ez az igény egy igen értékes, magas színvonalú tankönyvsorozatot produkált – ráadásul néhány hónap alatt –, melyet a kor neves, többnyire fiatal történészei írtak: *Ferenczy Endre, Fischer Endre, Komjáti Miklós, Makkai László, Csapodi Csaba, Berlász Jenő, Kosáry Domokos, Mérei Gyula.*⁹ A Kiegészítő utasítás azonban a tudományosság egyoldalú meghirdetésével a maximalizmus egyik forrásává vált. Még súlyosabb hibája volt a tanítási gyakorlatra nézve, hogy a felületes aktualizálást is támogatta: „... a problémák a múltban már egyszer, ha nem is azonos körülmények között, de megoldódtak, és így némileg tájékoztatók lehetnek a jelenben is. Így a nagy görög és római világháborúk, a peloponnészoszi és a pun háborúk vagy a napóleoni háborúk mennyi tanulságot rejtenek magukban a két világháború lefolyásával kapcsolatban.”¹⁰

1946-ban megjelent az új általános iskola tanterve, mely élesen szemben állt a Horthy-korszak szellemiségével, de az erősen nyomuló marxizmussal is. Erősen hatottak a reformpedagógia vívmányai benne. A Tájékoztató így ír tárgyunkról: „A

⁷ U. o. 25-31. l.

⁸ U. o. 26. l.

⁹ *Ferenczy Endre*: Világtörténelem. 1. köt. Az ókor és a középkor Nagy Károlyig. Gimnázium 4., líceum és gazdasági középiskola 1. oszt.; *Fischer Endre*: Világtörténelem. 2. köt. Az ókor és a középkor Nagy Károlyig. Gimnázium 4., líceum és gazdasági középiskola 1. oszt.; *Komjáti Miklós – Makkai László*: Világtörténelem 3. köt. Nagy Károlytól a francia forradalomig. Gimnázium 5., líceum és gazdasági középiskola 1. oszt.; *Csapodi Csaba – Berlász Jenő*: Világtörténelem 4. köt. A francia forradalomtól napjainkig. Gimnázium 6., líceum és gazdasági középiskola 2. oszt.; *Kosáry Domokos*: Magyarország története. 5. köt. Az óskortól a Sztálini békéig. Gimnázium 7. és gazdasági középiskola 3. oszt. számára.; *Kosáry Domokos – Mérei Gyula*: Magyarország története. 6. köt. A szatmári békétől napjainkig. Gimnázium 8., líceumok, gazdasági középiskola 4. oszt. számára. (Mind: Szikra, Bp., 1945.)

¹⁰ Kiegészítő utasítások az 1945–46. iskolai évről. OKT, Bp., 1945. 27. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

történelem tanítása az V. és VI. osztályban olvasmányokra és azok megtárgyalására szorítkozik. Olyan életkor ez, amely az összefüggő, az eseményeket időrendi sorrendben elmondó történelemtanításnak nem kedvez. [...] Az olvasmányok nem maradhatnak meg mindig a magyar élet múltjának sokszor hiányosan rendelkezésre álló beszámolóinál; szükség van arra, hogy a gyermek térben és időben messze eső világ embereivel is szembenézzon. A történelemnek ez az előkészítése vezet a VII. és VIII. osztályban a magyar nemzet világtörténelmi utalásokkal és kitekintésekkel kísért elbeszélő történetéhez.”¹¹

Az 1946-os tanterv nyíltan elutasította a marxista történelemtanítást (az osztályharc történelmi menetének bemutatása teljesen hiányzott a koncepcióból), de az ún. idealizmust is (a szellemtörténet háttérbe szorítása). Továbbra is éles a szembenállás a korábbi nacionalista és militarista célkitűzésekkel. Ugyanakkor – ellentétben az 1945/46-os Kiegészítő utasításokkal – határozottan teret követelt a reformpedagógia vívmányainak. A gyermeklélektani szempontok hangsúlyozása – legalább is az alsóbb osztályokban (V – VI. oszt.) – a módszerek terén egészségesen hatott.

Az 1946-os tanterv alapján általános iskolai olvasókönyvek íratására került sor, neves fiatal történészek által.¹² A könyvek jellegét jól tükrözi az V. osztályos olvasókönyv előszava: „Könyvünk új utakat keres. Célunk az, hogy a hagyományos romantikus történeteszemlélet helyett reális történeti képet állítsunk tanulóink elé, hogy a nagy egyéniségek, emberek képe mellett meglássák a történelem mozgó erejét, az egyszerű emberek életét az évszázadok folyamán. Ezért mutatják meg a könyv olvasmányai, hogyan laktak, ruházkodtak, utaztak, dolgoztak, szórakoztak, mit ettek, ittak, tanultak az elmúlt kor emberei.”¹³

Az 1946-os általános iskolai tanterv tananyagbeosztása és a hozzájuk tartozó tankönyvek

Oszt.	Tananyag	Tankönyvek
-------	----------	------------

¹¹ Tájékoztató az általános iskola tantervéhez. In: Tanterv az általános iskola számára. Kiadta a magyar vallás-és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. VKM sz. rendeletével. OKT, Bp., 1946. 9. l.

¹² Kosáry Domokos – Vajda György Mihály: Történelmi olvasmányok az V. osztály számára. Kiadta a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Bp., 1948.; Kosáry Domokos – Vajda György Mihály: Történelmi olvasmányok az VI. osztály számára. Kiadta a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Bp., 1948.; Történelmi olvasókönyv az általános iskola az általános iskola V. osztálya számára. Országos Neveléstudományi Intézet Tankönyv Osztálya, Bp., 1949.; Történelmi olvasókönyv az általános iskola az általános iskola VI. osztálya számára. Országos Neveléstudományi Intézet Tankönyv Osztálya, Bp., 1949.

¹³ Kosáry Domokos – Vajda György Mihály: Történelmi olvasókönyv az általános iskola V. osztálya számára (Képek a magyar nép életéből a XVIII. századig). VKM, Bp., 1946. 5. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

V.	Képek, elbeszélések, jelenetek a magyar föld és nép történetéből a legrégebbi időktől a szatmári békéig.	<i>Kosáry Domokos – Vajda György Mihály</i> : Történelmi olvasmányok. (Ált. isk.) 5. oszt. Ill. Györy Miklós. Bp. VKM, 1947. 207 l.
VI.	Képek, elbeszélések, jelenetek a magyar föld és nép történetéből a szatmári békétől napjainkig.	<i>Kosáry Domokos – Vajda György Mihály</i> : Történelmi olvasmányok. (Ált. isk.) 6. oszt. Ill. Györy Miklós. Bp. VKM, 1947. 304 l.
VII.	A magyar föld és nép elbeszélő története a legrégebbi időktől a szatmári békéig, figyelemmel a kor legfontosabb világtörténelmi eseményeire.	<i>Elekes Lajos – Tóth András</i> : Történelem. (Ált. isk.) 7. oszt. Ill. Janovits István és Glaser Lajosné. Bp. VKM, 1947. 200 l.
		<i>Zsigmond László – P.(ach) Zsigmond Pál – Ravasz János – Heckenast Gusztáv</i> : Történelem. (Ált. isk.) 7. oszt. Ill. Janovits István. Bp. VKM, 1948. 196 l.
VIII.	A magyar föld és nép elbeszélő története a szatmári békétől napjainkig, figyelemmel a kor legfontosabb világtörténelmi eseményeire. Állampolgári alapismeretek. ¹⁴	<i>Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László</i> : Történelem (Ált. isk.) 8. oszt. Ill. Janovits István. Bp. VKM, 1948. 255 l.

Módszertani szempontból az 1946-os Részletes utasítások – sajátosan eklektikus jelleggel – az 1930-as évek különböző tantervi utasításainak a kompilációját jelentették, elegyítve korszerű és hasznos munkáltató eljárásokkal.

1932-es és 1946-os Utasítások összehasonlítása

1932-es székesfővárosi népiskolai Utasítás	Részletes útmutatások (1946)
„A tanításnak legnagyobb sikere az a fok, amikor a tanuló az eseményeket, azoknak előidéző okait és	„Az új anyagot a tanulók csak akkor tudják magukévá tenni, ha létrejön bennük az elképzelés lelkiállapota. Ezt a tanulók

¹⁴ Tanterv az általános iskola számára. OKT, Bp., 1946. 25. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

<p>következményeit elképzelni tudja. A helyes elképzelésekről meggyőződhetünk, ha a tanulók önállóan, folyékonyan, színesen, saját szavaikkal képesek lesznek elmondani az egyes eseményeket; ha a tanulók egy-egy történelmi eseményről, békeszerződésről megjelenítő-előadásokat, párbeszédet tartanak, illetve az eseményeket megjelenítve is bemutatják. Adjunk módot és alkalmat a gyermekeknek, hogy egyes történelmi eseményekről és személyekről vitázzanak, önálló ítéletet alkossanak. Ezen értékeléseknek mindenkor vonatkoznuk kell a múltra és a jelenre egyaránt.”¹⁵</p>	<p>rendszerint a következőképpen fejezik ki:</p> <p>a) Elmondják ők is a történetet a maguk egyéni hangulata szerint...</p> <p>b) A tanulók egy történelmi eseményről, jelenségről megjelenítő-előadásokat (monológ, dialóg) tartanak.</p> <p>c) Egyes eseményekről, személyekről vitáznak. Ilyenkor van az egyik legjobb alkalom arra, hogy a múlt eseményeit a jelenrel kapcsolatba hozzassuk.</p> <p>d) Az otthoni (esetleg az iskolai műhely) munka keretében lerajzolják az eseményeket, szerszámokat, ruházatokat készítenek (papírkivágással is), sőt azokról az eseményekről, amelyek lelkiüket megihlették, színdarabokban, bábszínházakban számolnak be.”¹⁶</p>
---	--

Hamarosan jelentkeztek az olvasmánytárgyalásos módszer előnyei és hátrányai egyaránt. Biztosabban lehetett életre kelteni a múlt valóságát, könnyebben igazodni a tanulók átlagos fejlettségi szintjéhez. A történetek önálló feldolgozása a tanulók viszonylag könnyebb aktivizálását tette lehetővé. Ugyanakkor elszürkült a tanítás, mozaikokra darabolódott a történelem. A tanítás szinte kizárólag a történelmi jelenségek szintjén maradt, a lényeg irányába ható elemzést tudatosan elhárítva magától.

A világnézeti semlegesség hirdetése időlegesen gátat vetett a marxista szellemiség terjedésének. Míg az 1945-ös „káderképző” tanfolyamon a következő előadások hangzottak el: *Molnár Erik*: Őskommunizmus, A feudalizmus kialakulása, A korai feudális társadalom, *Andics Erzsébet*: A legújabb kor;¹⁷ addig az 1947-es továbbképzési terv szakított a világnézeti átképzéssel, és marxista szellemiségű történelmi szaktudományos anyagot sem tartalmazott.¹⁸ Például *Hajnal István Új történelemszemlélet* című tanulmánya így kezdődött: „Mindenekelőtt hangsúlyoznunk

¹⁵ Budapest Székesfőváros elemi népiskoláinak helyi tanterv- és utasítástervezete. Bp., 1932. 102. l.

¹⁶ Részletes útmutatások az általános iskola tantervéhez. 2. füzet, Történelem. OKT, Bp., 1946. 22-23. l.

¹⁷ Demokrácia és köznevelés. Országos Köznevelési Tanács, Bp., 1945. 259-307., 397-412. l.

¹⁸ Továbbképzés és demokrácia. Szerk. Kemény Gábor. Egyetemi Nyomda, Bp., 1947.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

kell, hogy nem akarunk mindenáron új történet szemléletet. Örökérvényű történet szemléletre törekszünk, mert a tudomány az igaznak keresése. Nem a mai világalakuláshoz akarunk alkalmazkodni, bár fel akarjuk használni a tapasztalatokat is, amiket az átalakulás hozott. Éppen az egyik tapasztalatunk, hogy a hagyományos tárgyvilágosságtól még hatalmas világmozgalmak közepette sem szabad eltérnünk.”¹⁹

Ugyanakkor *Vigh Károly* „Elsikkadt magyar forradalmak” című írásában *Mód Aladár* „400 év harca a magyar függetlenségért” című munkája alapján foglalkozott a problematikával. Tanulmánya summázata: „1514-ben, a Rákóczi-felkelés idején, a Vérmezőn, 1848-ban, 1918-ban és 19-ben elsikkadtak a magyar forradalmak. A magyar és idegen reakció meghiúsította a nagy magyar történelmi program megvalósulását. Végül 1945-ben a felszabadulás a győzelmes Vörös Hadsereg segítségével következett be – forradalom nélkül. Azóta a magyar nép óriási erőfeszítéseket tett és tesz, hogy a mélyből elindulva az elsikkadt forradalmak után eleget tegyen történelmi küldetésének és a magyar népet a szabadságszerető népek családjának élvonalába emelje.”²⁰

Igen pontos *Szalai Sándor* diagnózisa az oktatásunkról: „A magyar középiskolai oktatás legfőbb gyengéje – pedagógiai összhatását tekintve – a "tantárgy". A diák jól-rosszul elsajátítja a történelem, a fizika, a természetrajz, az irodalomtörténet, a földrajz alapfogalmait, ámde ezek az ismeretek a tanítás és a tanulás során nem alkotnak funkcionális egységet, s így nehezen válnak az egész személyiséget átható műveltséggé. A szakok szerint elkülönített tananyag ilyképpen megmarad az intellektuális szférában, ahol a feledés folyamata lassan felőrli; világszemléletet megalapozó, magatartást képző értéke igen csekélynek mutatkozik.”²¹ Eközben a Köznevelés cikkei olyan „örökérvényű történelmi posztulátumok” tanítását szorgalmazták, mint „az istenhit és a felebaráti szeretet”²², vagy a reformpedagógus Dewey történelemtanításról vallott nézeteit propagálták.²³

¹⁹ *Hajnal István*: Új történet szemlélet. In. *Továbbképzés és demokrácia. Szerk. Kemény Gábor*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1947. 235. l. (Irodalomajánlása is érdekes, mert a francia „Annales d’histoire économique et social” folyóiratot és saját 1937 és 1945 közötti írásait ajánlja.)

²⁰ *Vigh Károly*: Elsikkadt magyar forradalmak. *Továbbképzés és demokrácia. Szerk. Kemény Gábor*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1947. 259. l.

²¹ *Szalai Sándor*: A társadalomismeret és az iskola. *Továbbképzés és demokrácia. Szerk. Kemény Gábor*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1947. 289. l.

²² Dr. Jámber László: A korszerű történelemtanítás alapelvei. *Köznevelés*, 1946. 13. sz. 3. l.

²³ Zoltán Péter: Az „Új Iskola”. *Köznevelés*, 1946. 21. sz. 10-11. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

Mindezek ellenére az 1947-es érettségi vizsgákon már kezdett érződni, hogy változóban a történelemtanítás szelleme.²⁴ A vezető marxista szellemiségű történészek 1945-ben felvett kapcsolata megmaradt a gyakorló tanárokkal, akik – főleg hatalmi pozícióban lévő tanfelügyelők – felléptek a „reakciós tendenciák”, különösen „a sovinizmussá torzuló hazafiaskodás és a nemzeti múlt kritikátlan dicsőítése” ellen.²⁵ Ugyanakkor a marxista „tudományosság” követelménye az életkori sajátosságok lebecsülése és a maximalizmus, az aktualizálás és a fakticizmus felé nyitott kaput.

Különösen a felületes, egysíkú aktualizálások példái voltak elrettentőek: Nagy Sándor hódításai a modern társadalmi osztályok közötti különbségek, Colbert rendszere a kibontakozóban lévő tervgazdálkodás megismertetését, a középkor összefoglalása pedig a munkásság helyzetével való foglalkozást tette lehetővé. A tatárjárás utáni újjáépítés a háború utáninak az illusztrációjául szolgált, az önkényuralom kora pedig szintén a nagy világegés utáni pártok megismertetését eredményezte.²⁶

Kezdett ismét kialakulni a tankönyvfetisizmus. Ez azt jelentette, hogy – például a fővárosi tanfelügyelők felmérése szerint – a tanárok jelentős része mereven ragaszkodott a tankönyvi szöveghez, melynek eredménye „a történelmi tények önmagukban való bemutatása” és „a részletekben való elmerülés” lett.²⁷ Ennek oka azonban egyre inkább a tanárok bizonytalansága és óvatossága. Ezt pedig – sajnos – a politika okozta. Pedig ekkor még – igaz, a háború előttinél beszűkültebben, de – működik a sokszínű tankönyvpiac. Különösen a vezető felekezetek szorgoskodnak történelemtankönyvek kiadásában is.

Például a Szent István Társulat jelentetett meg általános iskolai és gimnáziumi tankönyveket²⁸, valamint a debreceni Városi Nyomda csaknem egy teljes általános iskolai tankönyvsorozatot²⁹. Ezek a könyvek azonban nem sokáig maradhettek forgalomban, még szűk felekezeti körben sem.

²⁴ Erről bővebb bizonyítékokkal szolgál: *Szebenyi Péter*: Feladatok – Módszerek – Eszközök. (Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára) Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 170. l.

²⁵ U. o. 171. l.

²⁶ U. o. 172. l.

²⁷ U. o.

²⁸ Magyar történelmi olvasókönyv. Katolikus általános iskola 5. osztály. Szerk. Szent István Társulat Tankönyvszerkesztő Bizottsága. (Katolikus iskolák tankönyvei.) Bp., 1947. 240 l.; *Balogh Albin – Iván János*: Magyarország története a Szatmári békétől napjainkig. Kath. gimn. és leánygimn. 8., a líceumok és leánylíceumok 4. oszt. számára. Szent István Társulat, Bp., 1947. 117 l.

²⁹ *Nádor Jenő*: A középkor és az újkor története 896 – 1789-ig. Gimn. és leánygimn. 5. oszt. Városi Ny. Debrecen, 1946. 178 l.; *Varga Zoltán*: Magyarország története a Szatmári békéig. Gimn. és leánygimn. 7. oszt. Városi Ny. Debrecen, 1946. 196 l.; *Varga Zoltán*: Magyarország története. 2. A Szatmári békétől. Gimn. és leánygimn. 8. oszt. Városi Ny. Debrecen, 1946. 229 l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

2. Az „ötvenes évek” történelemtanítása (1948 – 1956)

A marxista-leninista (sztálinista) fordulat

A fordulat éve előtt a központi kérdés az új tanterv volt. Sorra lefordították a környező országok tanterveit, s ezek ismeretében az *Országos Köznevelési Tanács (OKT)* és a *Pedagógus Szakszervezet* egyaránt előállt egy saját javaslattal.³⁰ Ezeket elküldték a vallás- és közoktatási miniszternek, de innen kezdve a javaslatok sorsa jellemző. 1948 februárjában a miniszter további megvitatásra visszaküldte az előterjesztéseket, majd szakértőket is bevontak a vitába. Aztán ismét visszakerült az anyag a minisztériumba, ahol az alábbiakkal lett „ad acta” téve: *„A középiskolai rendszer teljes átszervezése szükségessé teszi a tantervek átdolgozását, illetve új tantervek kiadását. A jelen ügyirat mellett lévő tervezet használható részei átvételnek a majd készülő gimnáziumi tantervbe. Addig az ügyirat irattárba tehető.”*³¹

Az *OKT* tantervjavaslat 1947 és 1949 között jelentős tartalmi és szemléleti változásokon ment keresztül. Ez utóbbi a világnézeti semlegesség fokozatos feladását, és a marxizmus-leninizmus felé való fokozatos fordulást jelentette. A világnézeti fordulat még nem lehetett teljes a marxizmus-leninizmus felé, „...de az irodalom történelmi-társadalmi jelenségként való felfogása és kölcsönhatása az alappal, a dialektikus és történelmi materializmus elveinek és módszereinek – ha nem következetes – alkalmazása a történelem, a bölcsészet tantárgyban ... mind amellett tanúskodik, hogy a gimnáziumi tanterv-javaslat nagy vonásokban igyekezett alkalmazkodni azokhoz a társadalmi-politikai követelményekhez, amelyek a „fordulat évében” fejlődésüket jellemezték.”³² Annak ellenére, hogy az egyesülési kongresszus ezt a követelményt nem mondta ki 1948 júniusában. E szerint az iskola feladata „a társadalom igazi szerkezetének és fejlődésének” bemutatása és „a természettudományos oktatás kiszélesítése.”³³

A tervezet szerint a történelemtanítás célja a történelem fő mozgató erőinek, az emberi haladás jelentős korszakainak és a magyarság múltjának a jelen megértését

³⁰ Szabolcs Ottó: A „fordulat éve” előtti tervek a történelemtanítás megreformálására. Történelempedagógiai füzetek 17. Sorozatszerk.: Szabolcs Ottó. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Bp., 2004. 121-131. l.; részletek: Szabolcs Ottó – Katona András: Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2006. 347-350. l.

³¹ Az OKT gimnáziumi tantervi javaslata 1947/48. 2. l. Idézi: Szabolcs Ottó: Előszó. In: Tantervek és programok a történelem az ember és társadalom tanításához I. Szerk. Szabolcs Ottó. MKM – FPI – Magyar Kémikusok Egyesülete – ELTE BTK, Bp., 1992. XVII. l.

³² Simon Gyula: Az Országos Köznevelési Tanács 1947-48. évi gimnáziumi tantervjavaslat. Neveléstörténeti tanulmányok. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1970. 400. l.

³³ Az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra, Bp., 1948. 352-354. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

elősegítő megismerése. A tananyag az I. osztályban kb. 1000-ig tartott volna (benne a magyar őstörténettel), a II. osztályban a pápai nagyhatalom kialakulásától a francia forradalomig, míg a III. évfolyamon napjainkig, s a IV. osztály anyaga lett volna a magyar történelem. Ma már furcsa a nemzeti és világtörténelem ilyen módon való elkülönítése egymástól.

Az *Útmutatások* szerint a humán tárgyak tanításában a történelem, a természettudományok terén pedig a mennyiségtan ad átfogó szempontokat. Ugyanis – így az érvelés – a történelem eredményes tanítása útján bontakozik ki a legvilágosabban az emberi haladás minden alapvető törvényszerűsége, ugyanakkor az események egyes fejlődési mozzanatainak egyedisége is. *„A történelemben a legértékesebb, legetikusabb cselekvés tehát az, amely küzdelmet jelent az elnyomás, a nemzeti elnyomás, vallási és szellemi elnyomás: az elnyomás ellen. A történelmi ethosz legfőbb parancsa: a szabadság ügyének szolgálata. [...] A dialektikus és történelmi materializmus meggondolásaiból fakadó kívánalmak ezek, s ezeket alkalmaznunk kell a magyar középiskolai történettanításban is. Mert nem engedhetjük meg, hogy ebben az országban, ahol a történelmi valóságban már kiküszöböltük az ellentmondások végső erőit – éppen abban a tárgyban mellőzzük – a tudományos ellentmondásokat feloldó irányzatot, amely erről a történelmi valóságról, ennek kialakulásáról szól.”*³⁴

Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter még 1947 elején viszont a következő állásponton volt: *„A kérdés lényege ... az, hogy a mai koalíciós demokráciában a marxista és nem marxista meggyőződésű magyarság számára melyek azok a nevelői eszmények, amelyek hosszú távon is alkalmasak egy nevelői rendszer, nevelési teleológia, értékrendszer kialakítása számára. E nélkül jól funkcionáló, a maga szükséges egységével rendelkező köznevelés hazánkban nem alakulhat ki, ez pedig hosszú távon a magyar demokrácia súlyos belső, valósággal szervezeti zavaraihoz vezethet.”*³⁵

A *Pedagógus Szakszervezet* tantervi javaslatának sorsa még sajátosabb utat járt be. A két munkáspárt egyesülési kongresszusa után a Pedagógus Szakszervezet ideológiai nézőpontja jelentősen megváltozott: a nevelés szellemét, a tananyag kiválasztását és szemléletét alapvetően a marxizmus-leninizmus határozta meg. Mérei Ferenc, az OKT elnöke így írt: *„A magyar népi demokrácia közoktatásügyének vezető*

³⁴ Simon Gyula: Az Országos Köznevelési Tanács 1947-48. évi gimnáziumi tantervjavaslat. Neveléstörténeti tanulmányok. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1970. 408. l.

³⁵ Ortutay Gyula: Művelődéspolitikánk alapelvei. Egyetemi nyomda, Bp., 1947. 9. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

*ideológiája a marxizmus. A marxizmus pedagógiájának legnagyobb ereje: lehetővé teszi, hogy az élenjáró szovjet nevelés döntő jelentőségű tapasztalatait, eredményeit megismertessük és a magyar fejlődés sajátos feltételei között követhessük.*³⁶

A történelemtanításban a demokratikus útról való letérés és a „szocialista fordulat” tehát 1948 és 1950 között zajlott le. Megtörtént az iskolák államosítása, kommunista káderek kerültek az oktatásügy és a történettudomány különböző intézményeinek kulcspozícióiba, állami monopóliummá vált a tantervek és a tankönyvek kiadása, mely a tankönyvírás és -kiadás területén egyaránt éreztette hatását. Államosították a tankönyvek kiadását, s e célból létrehozták a(z) – előbb Tankönyvkiadó Nemzeti, majd – Tankönyvkiadó Vállalatot³⁷.

A sorrend is megfordult: előbb új, *marxista szellemű tankönyveket* írtak a Történettudományi Intézet – korábban már részben kipróbált – fiatal kutatóival (pl. *Kulcsár Zsuzsanna, Székely György, Bellér Béla, Hanák Péter, Karácsonyi Béla, Spira György, Lukács Lajos*)³⁸. E tankönyvek többnyire kollektív munkával és igen gyorsan készültek el. Az ügy egyébként annyira fontos volt a korabeli politika számára, hogy az egyik első ilyen könyv szerzőit Kossuth-díjjal jutalmazták (igaz, csak a második fokozattal).³⁹

E tankönyveknek azonban az ideológiai monokultúrán kívül számos más hibájuk volt. Már a kortársak is negatívan értékelték őket: *„A tanulók életkorának megfelelő színes, érzelmeket keltő események majdnem teljesen hiányoznak, s az igények még gimnáziumi viszonylatban is túlzottak. A tankönyv stílusa nehéz, általános iskolai tanulók számára alig érthető. Rendszer nélkül használ meg nem magyarázott és alig felfogható fogalmakat. Jellemző, hogy a tankönyvben szereplő fogalmakat az iskolákban tanító tanárok nagy része nem ismerte pontosan.*”⁴⁰

³⁶ Mérei Gyula: Utópia és valóság a magyar nevelésben. Embernevelés, 1948. febr. 49. l.

³⁷ Erről bővebben: Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest – Dabasi Nyomda, Dabas, 1989. 136-137. l. (Az állami tankönyvkiadás 1949-től)

³⁸ Kulcsár Zsuzsanna – Székely György: Egyetemes történelem (Középkor, XI-XVII. század) II. osztály, 1950.; Bellér Béla – Hanák Péter: Egyetemes történelem (Újkor) III. osztály, 1950.; Hanák Péter: Egyetemes történelem (Legújabb kor) IV. osztály, 1950.; Karácsonyi Béla: A magyar nép története I. (1526-ig); 1950., Heckenast Gusztáv – Spira György: A magyar nép története II. (1526-1849) 1950.; Lukács Lajos: A magyar nép története III. (1849-től napjainkig) 1950. Később jelent meg: Kulcsár Zsuzsanna – Székely György: Egyetemes történelem (A korai feudalizmus, VI-X. század) II. osztály, 1954. (Mind: Tankönyvkiadó, Bp.)

³⁹ Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László: Történelem (Általános iskola) 8. oszt. III. Györy Miklós és Janovits István. Bp., VKM, 1948. 255 l.

⁴⁰ Köves Károly: Az általános iskolai történelemtanítás módszertana. IV. rész. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1954. 8. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

Teljesen hiányzott a könyvekből a metodikai apparátus (összefoglalások, kérdések, képek, rajzok, vázlatok, sőt sokszor az anyagot tagoló részegységcímek is), valamint a mintaként szolgáló szovjet tankönyvekhez hasonlóan túlsúlyfoltak voltak. Jellemzőjükké vált az erőltetett aktualizálások sora és a frázisosság. Közben az *1950. évi párthatározat*, miközben névlegesen fellépett „*a tanulók mesterséges túlterhelésével, a tananyag nélkülözhető vagy éppen felesleges részének növelésével, állítólagos színvonal-követelményekkel*” szemben, a gyakorlatban háttérbe szorította a gyermeklélektani szempontokat – lévén azok „*polgári csökevények*”⁴¹ – és ezzel a valódi megoldás eszközeitől fosztotta meg a történelemtanítást.

Az átideologizált tantervek

Az *1950-ben* megjelent első marxista – de inkább leninista-sztálinista – *általános iskolai és gimnáziumi tanterv*⁴². Az általános iskolai megszüntette az 5. osztályban a történelemtanítást, de az olvasmánytárgyalás módszerét és az elbeszélő jelleget is. A középiskolai kapcsán fogalmazták meg azt az erőteljes politikai követelést, hogy „*történeti oktatásunkat a korunkban elért legmagasabb színvonalra – a szovjet történettudomány és a szovjet pedagógia színvonalára – kell emelni.*” Ennek érdekében sorra brosúra ízű *segédanyagok* jelentek meg, a „*Szocialista nevelés kiskönyvtára*” címmel, pl. *Történelmünk haladó hagyományai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Magyar Tanácsköztársaság tanítása témakörben, „Általános iskolai nevelők tananyaga”*⁴³, „*Középiskolai nevelők tananyaga*”⁴⁴, valamint az „*Általános iskolai továbbképzés és káderképzés tananyaga*”⁴⁵ és a „*Középiskolai továbbképzés és káderképzés tananyaga*”⁴⁶ sorozatokban, láthatóan az akkoriban legfontosabbnak tartott témaköröket feldolgozva.

⁴¹ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége határozata a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről. Köznevelés, 1950. 5. sz. 98. l.

⁴² Történelem. In: Tanterv az általános iskolák számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1950. 42-63. l. (A történelem tananyaga, általános iskola), Köznevelés, 1950. 15. sz. 443-444. l.; Történelem. In: Tanterv az általános gimnáziumok számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1950. (A történelem tananyaga, gimnázium), Köznevelés, 1950. 15. sz. 457-458. l.

⁴³ Pl. *Simon Gyula*: Történelem 1. (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tanítása). Közoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1952. 36 l.; Történelem 3. Hunyadi János (Kísérlet a központi hatalom megeremtésére. Zsigmond és a Hunyadiak). Közoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1952. 29 l.

⁴⁴ Pl. Történelem. 1. *Csillag Miklós*: A világ újrafelosztásának kezdete. Az első imperialista világháború c. téma tanítása. 2. *Biró Sándor*: A Kommunista Kiáltvány. Az 1848-as francia forradalom tanítása. 3. Az 1514. évi magyarországi parasztháború tanítása. Közoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1952. 68 l.

⁴⁵ Pl. *Hahn István*: Történelem. Ősközösség, ókor, korai középkor. Tankönyvkiadó, Bp., 1953. 275 l.

⁴⁶ Pl. *Kulcsár Zsuzsanna*: Történelem (A feudalizmus virágkora). Tankönyvkiadó, Bp., 129 l.; *Almási János – Pamlényi Ervin*: A magyar nép története az őskortól 1526-ig. Tankönyvkiadó, Bp., 1953. 167 l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

Mindez a tantervek túlzúsúfoltságát, a módszertani apparátus elmaradását jelentette, de főleg dokumentumok nélküli történelemlékönyveket, felületes, propagandisztikus célú aktualizálásokat gyakran használó, frázisosra váló és további elszoktatást eredményező gyakorlatot hozott. Károsan érezte hatását a személyi kultusz és a dogmatizmus is.

Az 1945-ös és 1950-es tantervek tananyagbeosztása*

1945-ös gimnáziumi tanterv		1950-es általános iskolai és gimnáziumi tanterv ⁴⁷	
<i>Oszt.</i>	<i>Tananyag</i>	<i>Oszt.</i>	<i>Tananyag</i>
II.		6.	Magyarország története 1526-ig
III.	Magyarország története az őskortól napjainkig	7.	Magyarország története 1849-ig
IV.	Világtörténelem. Az ókor és középkor Nagy Károlyig	8.	Magyarország története napjainkig. Alkotmánytan és erkölcsi alapismeretek
V.	Világtörténelem. Nagy Károlytól a francia forradalomig	I.	Egyetemes történelem 476-ig
VI.	Világtörténelem. A francia forradalomtól napjainkig	II.	Magyar történelem 1526-ig Egyetemes történelem 1642-ig
VII.	Magyarország története az őskortól a szatmári békéig	III.	Magyar történelem 1849-ig Egyetemes történelem 1871-ig
VIII.	Magyarország története a szatmári békétől napjainkig	IV.	Magyar történelem 1950-ig Egyetemes történelem 1950-ig Alkotmánytan

* Arab számokkal az általános iskolai, rómaiakkal pedig a gimnáziumi osztályokat jelöltük.

Igen beszédesek voltak a *gimnáziumi történelemtanítás céljai*:

* „*A magyar nép történetének és az egyetemes történelemnek alapos ismerete, – a történelmi összefüggések helyes értékelése a történelmi materializmus módszerével.*

⁴⁷ A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1220-10/1950. VKM számú rendelete az általános iskola tantervének életbeléptetése tárgyában. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp., 1950. 25-28. l. alapján

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

- * *Haladó nemzeti hagyományaink és a jelenkori történelmünk szerves kapcsolatának megmutatása, a munkásosztály nemzetközi harcának megismerése és jelentőségének tudatosítása az elnyomott osztályok és népek felszabadításáért vívott harcban.*
- * *A nemzeti függetlenségi mozgalmak szerepének megismerése és értékelése az egyetemes emberi haladás előbbre vitelében.*
- * *A gyarmati elnyomás alatt sínylődő, felszabadulásáért küzdő népek harcának ismertetése, értékelése a szocializmus szempontjából.*
- * *A proletár nemzetköziség érzésének kifejlesztése és erősítése, a harc a sovinizmus ellen.*
- * *A Bolsevik Párt történetének alapos megismerése, az ifjúság szeretetének elmélyítése a békéért folyó harc vezetője, a Szovjetunió iránt.*
- * *A dolgozó nép ügye iránti hűségre, a nép ellenségei iránti gyűlöletre nevelés, – a szocialista hazafiság érzésének ápolása.”⁴⁸*

Az 1950-es tantervek megkövetelték az összefüggések tanítását, a történelmi fejlődés bemutatását. Ez utóbbit azonban a haladónak mondott (értsd: osztályharcos) nemzeti hagyományok és a jelen közötti összefüggés bemutatására redukálták. Előtérbe kerültek a nevelési feladatok, melyek a „nemzeti függetlenségi mozgalmak” megismertetése mellett szinte kizárólag a legújabb kori történelem anyagából fakadtak. A tantervekben vázolt tananyag és a célkitűzések között ellentmondás észlelhető. Ez abból fakad, hogy a tanterv tananyagbeosztása a már használatban lévő tankönyvek alapján készült.

A célok tantervi aktualizálása a felületes aktualizálás vonalát erősítette⁴⁹, s ezzel a politikai aktualitás a hazafias nevelést állította a tanítás középpontjába. Ez a nemzeti hagyományok és a függetlenségi harcok tanításának jelentőségét emelte ki. A baj az volt, hogy a legfelső irányítás a történelemtanításban egyre jobban a napi politikai eszközt látott, melynek feladata a „nemzeti egység” megteremtése, a hidegháborút is tápláló általános politikai irányvonal erősítése volt.

⁴⁸ Vallás- és Köznevelési Miniszter 1280-10/1950. VKM számú rendelete az általános gimnázium tantervének életbeléptetése tárgyában. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp., 1950. 11-12. l.

⁴⁹ Csatári Mária: A múlt és jelen összehasonlítása történelemtanításunkban. Köznevelés, 1952. 6. sz. 175-177. l. és 7. sz. 207-208. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

Az egysíkú módszerek

Tanulóságosak voltak a tantervek megjelenését követő *módszertani instrukciók*. Például a függetlenségi mozgalom tanítása közben „... *hamis baloldalisággal ... az osztálykorlátokat központba emelni nem lehet*”. Szembeszegültek a tanulók önállóságát fejlesztő módszerekkel, mivel „*a tanulók hiányos eszmei világára bízni ... fontos következtetéseket, amiket az előadó tanárnak kellene kifejtenie, roppant káros eljárás!*” A Mátyás uralkodó óraelemzése nyílt kiállítás volt a felületes aktualizálás mellett: „*Mint ismeretközlő cél fogható fel a Mátyás-féle centralizáció. Nevelői célja ennek a témának az, hogy egy nemzet számára létszükség az állami egység, ez pedig csak a munkáshatalom létrejötte után valósulhat meg.*”⁵⁰

Az általános iskolai tantervhez készült *módszertani útmutató* először –, de tegyük hozzá nem utoljára – vázolta fel a marxista-leninista (adott esetben inkább sztálinista) történelemtanítás módszertanának alapvonalait. Ez meglehetősen nagy súlyt szánt a gazdasági, társadalmi és ideológiai fejlődésre, és egyértelműen középpontba állította az osztályharc szempontjait. A módszerekre vonatkozó előírások a kialakult gyakorlathoz képest korszerűbbek voltak a lenini tükröződési elmélet jegyében, mely különös hangsúlyt fektetett az „*eleven szemlélet*” nyújtására. Részletesen szólt a kronológia és a történelmi térkép használatáról, a legfontosabb szemléltetőeszközökről és alkalmazásuk módszereiről. Előrelépés volt, hogy az általános iskolában a megbeszélést tartotta a fő közlésformának, s az előadást csak a nevelőcélzatú témáknál tartotta megengedhetőnek.⁵¹

A módszertani útmutató legnagyobb hibája az volt, hogy kevés gyakorlati segítséget nyújtott a tanároknak. (Gyakorlatilag egy óravázlatot közöl csupán az útmutató, *Jobbágyfelszabadítás és parasztkérdés 1848-ban* címmel.)⁵² Ezt kívánták pótolni a különböző tanítási tervezetek⁵³, melyek tanmenetek készítéséhez, órák tervezéséhez, levezetéséhez és összefoglalásokhoz egyaránt. Ezek alapszere viszont – a módszertani útmutatóval ellentétben – a tanári előadás volt. A tárgyuk is elég

⁵⁰ Wittman Tibor: A szocialista hazafiságra nevelés a történettanítás keretében. Köznevelés, 1950. 22-23. sz. 703. l.

⁵¹ Módszertani útmutatás az általános iskola tantervéhez. Történelem VI – VIII. Bp., 1950. 19-25. l.

⁵² U. o. 27-31. l.

⁵³ Év végi összefoglaló óra történelemből. Köznevelés, 1951. 11. sz. 485-486. l., Óratervek a történelem tanításához. Általános iskola, VII. osztály (A királyi Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi helyzete) 13. sz. 595-596. l., Óratervek a történelem tanításához. Általános gimnázium, III. osztály (A török által megszállt terület kiszélesítése, várháborúk) 14. sz. 635-636. l., A történelmi tanmenet elkészítése (Függetlenségi harcok a török- és a Habsburg-hódítás korában, 1526-1711) Gimnázium, III. oszt. 15-16. sz. 681-682. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

egysíkúan a honvédelmi nevelésre alkalmas anyagrészek együttese volt. Nem véletlenül, hiszen az akkori hidegháborús, sőt harmadik világháborúra készülődő légkörben a hazafias nevelés szempontjai kerültek az előtérbe.

A Köznevelési Minisztérium 1952-ben megjelent *irányító tanmenete* megadta a tanítási egységek céljait, a tárgykörökre fordítható óraszámot, a tanítandó fogalmak körét, a tantárgyak közötti koncentrációs lehetőségeket, a szemléltető eszközöket, valamint a tanároknak és tanulóknak ajánlott irodalmat egyaránt.⁵⁴ Napvilágot látott egy kétkötetes szemelvénygyűjtemény is, a magyar történelem tanításához.⁵⁵

Tanulságos, ha idézünk az egyes tárgykörökhöz megfogalmazott célkitűzésekből néhányat, hisz a vulgármarxizmus iskolapéldáját jelentik. Például a VI. osztályban az első három téma és cél a következő volt:

1. *„Tárgykör: Történelmi olvasmányokról való beszélgetés, néhány alapfogalom tisztázása.*

Cél: Az érdeklődés felkeltése a történelem iránt.”

2. *„Tárgykör: Az emberiség történelmi útja.*

Cél: Bemutatni, hogy az embert a munka, a társadalmi termelés tette emberré. A magántulajdon az alapja a kizsákmányolásnak, osztálytársadalomnak. A rabszolgatársadalom fejlettebb az ősközösségnél, mert fejlettebb eszközökkel többet termel.”

3. *„Tárgykör: A rabszolgatársadalom bukása és a hűbéri rend kezdete.*

Cél: Megvilágítani, hogy a rabszolgatartó társadalom miért vált a fejlődés gátjává. A rabszolgák forradalma alapvető fontosságú a régi társadalmi rend megdöntésében. A feudális osztálytársadalomban lehetővé vált a fejlődés, mert a jobbágymár érdekelt a termelésben, az új rend ideológiája a kereszténység.”⁵⁶

Meghatározó szerepet játszott a kor történelemtanításában – legalábbis az oktatásügyi akkori irányítói szándéka szerint – az (ebben is) *„élenjáró szovjet metodika”* tanításai. Az 1951-ben megjelentetett *szovjet módszertan* szerint – s ez akkoriban mindenhatónak számított – a történelemóra felépítése a következő volt:

Adminisztratív teendők.

2. *Az előző anyag kikérdezése.*

⁵⁴ Irányító tanmenet az általános iskolák felső tagozatú osztályai számára, II. rész. Történelem. Tankönyvkiadó, Bp., 1952. 71-104. l.

⁵⁵ Szemelvények a magyar történelem tanításához I- II. kötet. Köznevelési Kiadóvállalat, Bp., 1952. 201 és 272 l.

⁵⁶ Irányító tanmenet az általános iskolák felső tagozatú osztályai számára, II. rész. Történelem. Tankönyvkiadó, Bp., 1952. 72-73. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

3. *Kapcsolat a régi anyaggal, a tanuló rávezetése az új anyag megértésére, az óra előadási része.*
4. *Az új anyag közlése.*
5. *A nyert ismeretanyag rögzítése.*
6. *Általános érvényű következtetések levonása. Néha kapcsolat létesítése a következő órával.*
7. *A házi feladat magyarázata.*

A tanítónak az óra helyes felépítése és az anyag jó kiválasztása érdekében előkészülés előtt meg kell meghatározni az óra helyét az egész évi anyagban, majd az óra célját...”⁵⁷

Könnyen és rosszindulat nélkül is megállapíthatjuk, hogy „a merevség, a módszerek terén tapasztalható egyoldalúság és dogmatizmus akadályozták a tanulók életkori sajátosságainak megfelelő hatékony történelemtanítást.”⁵⁸ A tanárok többsége csupán „kinyilatkoztatott”, az előadás az általános iskolában is uralta az órát, ráadásul a követelmények is állandóan növekedtek. Ennek eklatáns példáját jelentik az 1953-as érettségi követelmények. Néhány „gyöngyszem” belőlük:

a tanuló „[...] 3. Ismereteit áthatja-e marxista-leninista világnézet, az igaz hazafiság, a proletár nemzetköziség; [...] 9. tisztában van-e a fejlődés fogalmával; 10. tisztában van-e a termelőerők történelemben betöltött szerepével; 11. tisztában van-e a dolgozó tömegek történelemben betöltött szerepével; 12. tisztában van-e az osztályharc szerepével; 13. tisztában van-e az osztályharc mai állásával; 14. tisztában van-e a haladó és reakciós eszméknek a történelemben betöltött szerepével; 15. tisztában van-e a marxizmus-leninizmus forradalmi jelentőségével; 16. feleletében érvényesül-e a harcos, pártos kiállás, nincs-e benne áltárgyilagosság; [...] 18. tiszteli-e a forradalmi, haladó és honvédő hagyományokat; 19. alaposan ismeri-e népünk haladó hagyományait; 20. alaposan ismeri-e a népi demokrácia történetét; 21. alaposan ismeri-e a kommunista pártok, a Szovjetunió szerepét; 22. ismeri-e a jelen aktuális problémáit stb.”⁵⁹

⁵⁷ Karcov, V. G.: A történelemtanítás módszertana az alsó osztályokban. Közoktatásügyi Kiadványkötet, Bp., 1951. 188. l.

⁵⁸ Szebenyi Péter: Feladatok – Módszerek – Eszközök. (Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára) Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 183. l.

⁵⁹ U. o. 184. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

A tankönyvek szemlélete

Az oktatás alapját azonban a kor még meglehetősen alacsony színvonalú, Sztálin által vulgarizált marxista tudományossága, történettudománya jelentette. A szemléleti alapként *Mód Aladár* – még 1943-ban (!) megjelent, és több új kiadást megélt könyve –, a *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*⁶⁰, a tárgyat pedig az 1950-es évek elején megírt szintézis: *A magyar nép története* (szerzők: Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György) jelentette⁶¹. A vonulat jellemzői: a Habsburg-ellenesség és a nemzeti küzdelmek osztályharcra történő azonosítása, valamint az osztályszempontoknak nem megfelelő rétegek és személyek történelmi „szemétdombra” dobása volt. Emellett „békésen” megfért a nagyorosz nacionalizmus tolerálása, s minden ezzel szemben álló elvetése (pl. a lengyel szabadság kérdése a XIX. században), de a munkásosztály (és általában az „elnyomott” osztályok) internacionalizmusa is.

E történelemtanításnak nem volt szüksége eszközökre. Kész, fekete-fehér „igazságokból”, „panelekből” építkezett, tételeket, s helytelen politikai koncepciót deduktív módon igyekezett igazolni. Például a személyi kultusz támogatása (pl. Rákosi, Sztálin képe megjelent a tankönyvek belső címlapjain, „bölcseégeiktől”, idézeteiktől hemzsegték a könyvek), a hidegháború állandó támadásával annak tulajdonképpeni élezése, az osztályharc folyamatos éleződésének állandó hangoztatása, a nemzeti sajátosságok lebecsülése vagy feláldozása az internacionalizmus oltárán.

A tanári módszertani kultúra a mélypontra került. A módszertani útmutatók közül csak az általános iskolai jelent meg. Napvilágot láttak viszont tanítási tervezetek, irányító tanmenetek és különböző szovjet metodikai munkák, például ilyen volt *Karcov*⁶² és *Jefimov*⁶³ módszertana. A fogalmi maximalizmust, s az ebből eredő túlzott intellektualizálódást, az érzelmi nevelés frázisokba fulladását éppen nem megakadályozták, hanem gerjesztették.

A lényeg a tankönyvek anyagának a „leadása” volt (abból nem lehetett baj!). Ekkoriban kezdtek meghonosodni történelemórákon a *tanulói kiselőadások*. A fő oka az volt, hogy bizonyos kérdésekről ne a tanárnak kelljen beszélnie. Az eljárás ugyanakkor

⁶⁰ *Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Szikra, Bp., 1948. (4., bővített kiadás) 223 l.

⁶¹ *Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György: A magyar nép története. Rövid áttekintés*. 1953. (3. kiadás) 738 l.

⁶² *Karcov, V. G.: A történelemtanítás módszertana az alsó osztályokban*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1951. 242 l.

⁶³ *Jefimov, A. V. – Averjanov, A. P. – Orlov, V. A. – Szanyin, J. Sz.: Módszertani segédkönyv az újkori történelem tanításához (1642 – 1870)*. Szerk.: *Jefimov, A. V.* Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1952. 384 l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

metodikai szempontból mindenképpen hasznos és előremutató volt. A történelemtanítási anyagok ugyanis csak megtanulandó lecke- és feladatanyagokat tartalmaztak. Módszertani apparátusuk egyáltalán nem volt. Ekkor vezették be az *alkotmánytani ismeretek* tanítását, mely az első „szocialista” alkotmányunkat bifejtette,⁶⁴ s a korábban sorolt hibákat töményen tartalmazta. A sztálinista – rákosista agymosás „hatékonyságát” azonban 1956 jól érzékeltette. 1957-ben meg is szüntették.

Az Új irányvonal hatása a történelemtanításban

Az 1953-as júniusi „olvadást” követően sor került bizonyos *tananyagcsökkentésre*. Mivel az ötvenes évektől a nyolcvanas évekig a párthatározatok szabták meg a követendő irányt szinte minden területen, ezért az *1954-es párthatározat* megállapításait is vizsgálnunk kell. Többek között „*állandó jellegű és szervesen felépített tanterveket*” követel mindkét iskolatípusban (általános iskola és gimnázium), „*magas színvonalú tankönyvek*”-et igényelt az alapvető tárgyakból (magyar, *történelem*, mennyiségtan, földrajz). Leszögezte, hogy „... *ki kell fejleszteni az oktatás-nevelés, a pedagógia kérdéseivel való tudományos foglalkozást*”, de támaszkodni kell a tanári tapasztalatokra is. Továbbá kifejezte az igényt, hogy az új tanterv „... *adjon segítséget a vulgáris, szemérmes tárgyalási mód, az erőszakos aktualizálás és az üres "átpolitizálás" leküzdésére*”, az életkori sajátosságok figyelembe vételére.⁶⁵

A történelemtanításra, mint a hazafias nevelés eszközére, a határozat konkrét feladatokat rótt, ami a korábbi évek eredménytelenségének a felismerését sugallta: a tanulók „... *ismerjék és szeressék meg népünk történelmét, tanulják meg, hogy népünk milyen bátran harcolt elnyomói ellen a hazáért és a szabadságért. A forradalmi hagyományok mellett támaszkodni kell történelmünk minden fontos haladó tényezőjére (például Kossuth mellett Széchenyire is). Az oktatásban élményszerűen, lelkesítően kell bemutatni népünk és munkásosztályunk harcait, annak nagy alakjait, népünk és munkásosztályunk harcait, annak nagy alakjait, népünk alkotómunkáját, a földművelésben, az iparban, közlekedésben, a tudományban, a kultúra minden területén elért eredményeinket (pl. Vásárhelyi, Eötvös, Semmelweis, Erkel, Munkácsy stb.*

⁶⁴ Szerzője Szamel Lajos jogász volt (Alkotmánytan. Az általános iskolák VIII. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1953. 151 l.)

⁶⁵ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. Köznevelés, 1954. 5. sz. 98. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

*életének és küzdelmeinek jelentőségét).*⁶⁶ Mindez lehetőséget kínált a nagy történelmi személyiségek kiemelésére, valamint a gazdaság-, művelődés- és kultúrtörténet kiemeltebb tárgyalására, a történelem életszerűbb bemutatására.

1955-ben az előző évi párthatározatból következően *tananyagcsökkentés* lépett életbe.⁶⁷ Főleg a legújabb kori egyetemes történelmi és munkásmozgalom-történelmi kerületek kihagyására. (Az új anyag tanítására szánt 177 órából csak mintegy 25, a 107 kötelező évszámból pedig 22 vonatkozott az egyetemes történelemre. Tehát a magyar történelem több mint 80 %-os arányt képviselt a világtörténelem szűk 20 %-ához képest.) A függetlenségi harcok is alárendelődtek a (nemzeti) „*függetlenségi harc magasabb érdekeinek*”. Az internacionalizmus szelleme a korábbiakhoz képest kevésbé érvényesült,⁶⁸ sőt itt-ott kísérletek történtek vitatható nemzeti szempontok, „*egyreszomszéd népek ... elleni igazságtalan hódító háborúk, valamint a régi magyar nemzetiségi elnyomó politika igazolására.*”⁶⁹

Az 1950-es és 1955-ös tantervek tananyagbeosztásának összehasonlítása

1950-es általános iskolai és gimnáziumi tanterv		1955-ös általános iskolai és gimnáziumi tanterv	
<i>Oszt.</i>	<i>Tananyag</i>	<i>Oszt.</i>	<i>Tananyag</i>
6.	Magyarország története 1526-ig	6.	A magyar nép története az őskortól 1526-ig
7.	Magyarország története 1849-ig	7.	A magyar nép története 1526-tól az 1848/49-es szabadságharcig
8.	Magyarország története napjainkig. Alkotmánytan és erkölcsi alapismeretek	8.	A magyar nép története a szabadságharctól napjainkig. Alkotmánytan
I.	Egyetemes történelem 476-ig	I.	Őstörténet. Az ókor története. A korai feudalizmus (V – XI. század)
II.	Magyar történelem 1526-ig Egyetemes történelem 1642-ig	II.	Magyar történelem 1526-ig Egyetemes történelem a XVII.

⁶⁶ U. o.

⁶⁷ Melléklet az oktatásügyi miniszter 61/1955. (O. K. 16.) OM sz. utasításához. Történelem. Tankönyvkiadó, Bp., 1955. 10 l.

⁶⁸ *Seres József*: A társadalom fejlődése és az osztályharc kérdése az általános iskolai történelemtanításban. Történelem- és Földrajztanítás, 1956. 1-2. sz. 16-18. l.

⁶⁹ *Bellér Béla*: A nacionalizmus és kozmopolitizmus jelenségei iskolai munkánkba. Köznevelés, 1955. 19. sz. 444. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

			századig
III.	Magyar történelem 1849-ig Egyetemes történelem 1871-ig	III.	Magyar történelem 1849-ig Egyetemes történelem 1871-ig
IV.	Magyar történelem 1950-ig Egyetemes történelem 1950-ig Alkotmánytan	IV.	Magyar történelem napjainkig Egyetemes történelem napjainkig Alkotmánytan

Előremutató kísérletek

Komolyabb vizsgálódások is indultak a történelemtanítás eredményességével kapcsolatban. Egy nagy feltűnést keltő tanulmány szerzője, *Unger Mátyás* így összegezte saját középiskolai felmérésnek tapasztalatait: a gimnázium I. osztályába kerülő tanulók ismeretei „*meglehetősen hiányosak*”, „*a legdöntőbb események szilárd váza hiányzik*”, a „*több évszázadon át húzódó történelmi folyamatokat nem látják egységükben*”, „*egymástól tartalmukban és jellegükben különböző történelmi folyamatokat összeolvasztanak, összecserélnek*”, „*határozott történelemszemléletnek alig lehet nyomát felfedezni.*”⁷⁰

A fogyatékoságok okainak a feltárására is történtek kísérletek. Egy csokorra való a legfontosabb megállapításokból: úgy „*tanítottuk az általános iskolai növendékeinket, ahogy a középiskolaiakat*”⁷¹; „*a tények, a történelmi események tanítása körül van a legtöbb hiba*”⁷²; „*nagyon sok fogalmi ismeretet, eseményt, évszámot stb. követelünk, s ez nincs arányban az általános iskolai tanulók befogadóképességével*”⁷³.

Megoldási javaslatok, határozott metodikai állásfoglalások is születtek. *Veress Judit* szerint „*... a történelemtanításnak is a konkrét tények feltárása, megismertetése a kiindulópontja. Általánosításokra csak ezután kerülhet sor.*”⁷⁴ *Vas Károly*, a pedagógiai főiskolák számára kiadott – immár magyar – módszertankönyv elméleti részének szerzője határozottan megállapítja, hogy „*a tényektől elszakított, vagy a tényekkel csak*

⁷⁰ *Unger Mátyás*: Milyen felkészültséggel jöttek tanulóink az általános iskolából? Történelemtanítás, 1955. 4-5. sz. 131-135. l.

⁷¹ *Veress Judit*: A tények és általánosítások szerepe az általános iskolai történelemtanításban. Köznevelés, 1954. 11. sz. 168-169. l.

⁷² *Seres József*: Eredmények és hiányosságok az általános iskolai történelemtanításban. Történelemtanítás, 1955. 2-3. sz. 65-68. l.

⁷³ *Annási Ferenc*: Hozzászólás *Unger Mátyás*: Milyen felkészültséggel jöttek tanulóink az általános iskolából? c. cikkéhez. Történelem- és Földrajztanítás, 1956. 1-2. sz. 55-60. l.

⁷⁴ *Veress Judit*: A tények és általánosítások szerepe az általános iskolai történelemtanításban. Köznevelés, 1954. 11. sz. 168-169. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

*illusztrált általánosítások útján nyert fogalmak dogmatikusak, merevek, metafizikusak lesznek, a tanulóban pedig eluralkodik a tekintélyelvűség, ha a könyv és a tanár tekintélyére hagyatkozva, nem pedig a konkrét tényeket aktíve elemezve, az észleletek anyagát tudatukban feldolgozva jutnak hozzájuk.*⁷⁵ Köves Károly, a gyakorlati rész szerzője fontos didaktikai elveket fogalmaz meg: *„A passzív egyoldalú befogadást számúznunk kell az iskolából. ... A szemléltetett anyag megbeszélése a szemléletes történelmi képzetek kialakításának legjobb módszere.*”⁷⁶

Közben az 1953-as “olvadást” követően a némiképp szabadabb tanítási légkörben megnőtt a tanárok érdeklődése a *szemléltetés* lehetőségei iránt. Ennek kielégítésére azonban csak egy 1952-ben megjelent *képsorozat* elfekvő példányait tudták szétosztani. A történelem érdekesebb, életszerű tanítása viszont a tananyag értékelése és általánosítása lehetőségeit korlátozta, pedig a Pécsi Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszéke kísérletsorozata a gyakorlatban is bizonyította, hogy *„komoly elvonómunkát igénylő fogalomalkotás az általános iskola 6. osztályában is lehetséges.*”⁷⁷ Megjelent egy *segédlet* és egy *tanári kézikönyv* is a témakörben⁷⁸. Következett azonban 1956, amikor tanulók és tanárok egy barikádon harcoltak a szabadságért. Ezzel az „ötvenes évek” történelemtanításának a kudarca is beigazolódott.

Tartalom

A rövid demokratikus átmenet és az „ötvenes évek” történelemtanítása (1945–1956) ...	1
1. A demokratikus átmenet időszaka (1945 – 1948)	1
2. Az „ötvenes évek” történelemtanítása (1948 – 1956)	9
A marxista-leninista (sztálinista) fordulat	9
Az átideologizált tantervek	12
Az egysíkú módszerek	15
A tankönyvek szemlélete	18
Az Új irányvonal hatása a történelemtanításban	19
Előremutató kísérletek	21
Tartalom	22

⁷⁵ Vas Károly: Az általános iskolai történelemtanítás módszertana. I-III. rész. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1954. 9. l.

⁷⁶ Köves Károly: Az általános iskolai történelemtanítás módszertana. IV. rész. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1954. 42. l.

⁷⁷ Vas Károly: A fogalomalkotás problémája az általános iskolai történelemtanításban. Történelemtanítás, 1955. 1. sz. 16-23. l. és U. ő: A történelmi fogalomalkotás általános iskolai lehetőségeit és határait vizsgáló kísérlet megtervezésének és lefolytatásának módszere. Pedagógiai Szemle, 1958. 11. sz. 1032-1041. l.

⁷⁸ Történelmi fogalmak kialakítása, tematikus és ismétlési tervek (Segédkönyv az általános iskolai történelemtanításban). Tankönyvkiadó, Bp., 1956. 103 l.; Filla István: Történelem. Kézikönyv az általános iskolai történelmet tanító nevelői számára. VI. osztály. Tankönyvkiadó, Bp., 1956.; Ism. Köves Károly: Történelemtanítás, 1960. 4. sz. 27-28. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

A képek jegyzéke

1. oldal

1. Így kezdődött újra az élet... Első osztályosok a romok között tanulnak.
Forrás: A második világháború képei 1939–1945. Európa Könyvkiadó – Novosztvi Könyvkiadó, Bp. – Moszkva, 1970. Új élet hajnalán, 20. kép.
2. A Köznevelés c. pedagógiai hetilap első számának címlapja.
Forrás: Pedagógiai lexikon II. köt. Főszerk.: Nagy Sándor. Szerk.: Kiss Árpád. Akadémiai Kiadó, B., 1977. 460. l.
3. Készülnek a táblák az államosított iskolák kapujára.
Forrás: Magyarország története képekben. Szerk.: Kosáry Domokos. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1977. 722. l. 1. kép
4. Szent-Györgyi Albert, az Országos Köznevelési Tanács hajdani elnöke.
Forrás: Pedagógiai lexikon. Főszerk.: Báthory Zoltán és Falus Iván. Keraban Könyvkiadó, Bp., 1977. 373. l.
5. Kosáry Domokos, mai történetírásunk doyenje, a háború utáni időszak tankönyvírásának egyik meghatározó alakja.
Forrás: Élet és tudomány, 1987. 31. sz. 967. l.

2. oldal

6. Úttörőnap felvonulás 1948-ban.
Forrás: Mészáros István: Mióta van iskola? Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1982. 282. l.
7. Úttörők köszöntik a Békekölcson jegyzőit.
Forrás: História, 1981. 3. sz. 9. l.
8. Tankönyvosztás egy általános iskolában az 1950-es évek elején (propagandakép).
Forrás: A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Ferenc. Magyar Könyvklub – Officina Nova, Bp., 2000. 655. l.
9. Osztálykép az ötvenes évekből.
Forrás: Mann Miklós: Budapest oktatásügye 1873–2000. Ökonet, Bp., 2002. 177. l.

3. oldal

10. Középiskolás magyar történeti tankönyvsorozat darabja a rövid demokratikus átmenet időszakából I. Magyarország története az őskortól a szatmári békéig.
11. Középiskolás magyar történeti tankönyvsorozat darabja a rövid demokratikus átmenet időszakából II. Magyarország története a szatmári békétől napjainkig.
12. Középiskolás egyetemes történeti tankönyv a rövid demokratikus átmenet időszakából I. Világtörténelem. Az ókor és középkor Nagy Károly koráig.
13. Középiskolás egyetemes történeti tankönyv a rövid demokratikus átmenet időszakából I. Világtörténelem a francia forradalomtól napjainkig
Forrás: Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Bp., 1989. 128. l.
14. A Kossuth-díj jelzése a 8. osztályos történelemkönyvben.
Forrás: Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Bp., 1989. 134. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI.

4. oldal

15. Tanári szakkönyvek az ötvenes évekből I. *Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért.*
16. Tanári szakkönyvek az ötvenes évekből II. *Molnár Erik: A magyar nép őstörténete.*
17. Tanári segédletek az ötvenes évekből I. *Az eszmei politikai nevelés szerepe a történelemtanításban.*
18. Tanári segédletek az ötvenes évekből II. *Történelem középiskolai nevelők tananyaga.*
19. Tanári segédletek az ötvenes évekből III. *Útmutató általános iskolai történelemszakkörök számára.*
20. Vas Károly módszertanának a címlapja.

5. oldal

21. Az ötvenes évek tankönyvei I. *Történelem a középiskolák I. osztálya számára.*
22. Az ötvenes évek tankönyvei II. *Történelem az általános gimnáziumi levelező oktatás II. osztálya számára.*
23. Az ötvenes évek tankönyvei III. *Egyetemes történelem II. rész. A középkor 5–17. század.*
24. Az ötvenes évek tankönyvei IV. *A magyar nép története II. rész. (1526–1849)*
25. Szemléltető rajzok a történelem tanításához I. *Az 1514-es parasztháború főbb hadműveletei.*
Forrás: Szemléltető rajzok a történelemtanításhoz. Első füzet. Munkaerő-tartalékok Hivatala Módszertani Intézet – Központi Pedagógus Továbbképző Intézet, Bp., 1955. 11. l.
26. Szemléltető rajzok a történelem tanításához II. „Osztályharcos” oszlopdigramok.
Forrás: Szemléltető rajzok a történelemtanításhoz. Második füzet. Munkaerő-tartalékok Hivatala Módszertani Intézet – Központi Pedagógus Továbbképző Intézet, Bp., 1956. 55. l.

6. oldal (színes)

27. Czedlédy István és Bánhegyi Tibor plakátja 1950-ből.
Forrás: Rubicon, 1993. 7. sz. tablója
28. A „jóságos” Rákosi elvtárs.
Forrás: História, 1992. 3. sz. címlapja
29. A szocializmus építőinek diadalmas plakátja a két alapvető osztály, a munkásosztály, a vele szövetséges parasztság és a haladó értelmiség allegorikus alakjaival.
Forrás: História, 1998. 8. sz. hátsó borítója
30. Az ecseri ifjúság népi táncsoportja, a háttérben Rákosi Mátyás képével
Forrás: História, 2004. 1. sz. 2. l.
31. Budapest ifjúságának ajándéka a londoni 6:3 győzteseinek.
Forrás: História, 2003. 8–9. sz. 35. l.
32. Szakma tanulására buzdító plakát az ötvenes évekből.
Forrás: História, 2004. 1. sz. 5. l.

